

تفاوت‌ها و همانندی‌های اتحاد جماهیر شوروی و فدراسیون روسیه

نوشته

دکتر ابوذر ابراهیمی تبریزی

انتشارات اطلاعات

تهران - ۱۳۹۵

سرشناسه: عنوان و نام پدیدآور:
 ابراهیمی ترکمان، ابوذر، ۱۳۴۷-
 تفاوت ها و همانندی های اتحاد جماهیر شوروی و فدراسیون روسیه / نوشته
 ابوذر ابراهیمی ترکمان
 تهران: اطلاعات، ۱۳۹۵
 ۲۴۰ ص.: مصور
 978-600-435-030-3
 شابک:

وضعیت فهرست نویسی: فیبا
 یادداشت: کتابنامه
 موضوع: روسیه شوروی - سیاست و حکومت - قرن ۲۰م.
 Soviet Union - Politics and government - 20th century
 موضوع: روسیه شوروی - تاریخ - ۱۹۹۱م.
 Soviet Union - History - 199۱
 موضوع: روسیه - سیاست و حکومت - قرن ۲۰م.
 Russia (Federation) - Politics and government - 20th century
 موضوع: روسیه - سیاست و حکومت - قرن ۲۱م.
 Russia (Federation) - Politics and government - 21st century
 موضوع: شناسه افزوده:
 رده بندی کنگره: DK ۲۶۶ / ۱۲ - ۷ / ۱۳۹۵
 رده بندی دیویی: ۴۷ / ۰۸۴
 شماره کتابشناسی ملی: ۴۵۰۰۷۰۴

انتشارات اطلاعات

تهران: خیابان میرداماد، خیابان نفت جنوبی، روزنامه اطلاعات، شماره پستی ۹۹۵۳۱۱۱
 تلفن: ۲۹۹۹۳۴۵۵-۶
 فروشگاه مرکزی: بزرگراه حقانی، روبروی ایستگاه مترو، ساختمان روزنامه اطلاعات، تلفن ۲۹۹۹۳۶۸۶
 فروشگاه شماره (۱): خیابان انقلاب اسلامی، روبروی دانشگاه تهران، تلفن: ۶۶۴۶۰۷۳۴

تفاوت ها و همانندی های اتحاد جماهیر شوروی و فدراسیون روسیه

نوشته دکتر ابوذر ابراهیمی ترکمان

حروف نگار: زینب عودباشی
 صفحه آرا: رحیم رضائی
 حروف نگاری، چاپ و صحافی: مؤسسه اطلاعات
 طراح جلد: رضا گنجی

چاپ اول: ۱۳۹۵
 قیمت: ۱۰۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۴۳۵-۰۳۰-۳ ISBN: 978-600-435-030-3

Printed in Iran همه حقوق چاپ و نشر برای ناشر محفوظ است.

فهرست

۹.....	پیشگفتار
۱۷.....	کلیات
۲۶.....	تلاش دیپلماتی عمومی فدراسیون روس برای اصلاح تصویر کشور در جهان
۳۰.....	گام‌هایی در تبیین شوروی دیروز و روسیه امروز
۳۳.....	گفتار اول: تفاوت‌های ساختاری اتحاد جماهیر شوروی و اتحاد جماهیر روسیه
۳۵.....	مبحث اول: ساختار سیاسی
۳۵.....	تبدیل ساختار مبتنی بر ایدئولوژی کمونیستی به ساختار مبتنی بر عدالت
۴۰.....	جایگاه نهاد دین؛ گذشته و حال
۴۷.....	جمعیت در حال افزایش
۴۸.....	بومی بودن در روسیه
۴۸.....	جمهوری‌های مسلمان‌نشین
۴۹.....	ظرفیت پذیرش در میان جوانان
۵۲.....	نقش مردم در حاکمیت

- تفاوت در رفتار سیاسی و حزبی؛ تغییر استراتژی متحد محوری به منفعت محوری..... ۵۸
- پیشروی ناتو در قلمرو شوروی..... ۵۹
- مبحث دوم: سیاست‌های اقتصادی..... ۶۲
- مروری بر روند اقتصاد شوروی سوسیالیستی..... ۶۲
- جریان اقتصاد در روسیه امروز..... ۶۸
- مبحث سوم: مسائل اجتماعی..... ۷۴
- تغییرات در ترکیب جمعیتی، تابعیتی و حقوق شهروندی..... ۷۴
- روسیه کنونی، غربی یا شرقی؟..... ۷۹
- روسیه امروز در منحنی جغرافیا..... ۸۴
- جهانی شدن و تأثیر آن بر روسیه..... ۹۰
- نهادهای اجتماعی..... ۹۳
- رسانه‌های جمعی..... ۹۴
- وضعیت تراکم رسانه‌های جمعی در مناطق مختلف روسیه (نتایج کلی نظرخواهی)..... ۹۹
- گزارشی از وضعیت رادیو و تلویزیون در روسیه امروز..... ۱۰۲
- رسانه‌های گروهی اسلامی در روسیه..... ۱۱۰
- امروز و آینده رسانه‌های گروهی اسلامی در روسیه..... ۱۱۶
- حضور رسانه‌ها در شبکه اینترنت..... ۱۱۹
- انجمن خبرنگاران روسیه..... ۱۲۱
- خانه و خانواده..... ۱۲۱
- ورزش..... ۱۲۵
- طبقات اجتماعی..... ۱۲۷
- گردشگری..... ۱۳۰
- بزهکاری‌ها و جرائم اجتماعی..... ۱۳۱
- آموزش..... ۱۳۲

- ۱۳۶..... خدمات پزشکی
- ۱۳۸..... مسکن
- ۱۴۰..... حمایت‌های اجتماعی
- ۱۴۱..... مبحث چهارم: مسائل فرهنگی
- ۱۵۳..... گفتار دوم: شباهت‌های ساختاری شوروی و روسیه
- ۱۵۴..... مبحث اول: ساختار سیاسی
- ۱۵۴..... تداوم جاه‌طلبی بین‌المللی
- ۱۵۵..... تمرکزگرایی و ترجیح رویکرد اقتدارگرایانه
- ۱۵۶..... تداوم نگاه اردگرایانه در رأس قدرت
- ۱۵۶..... مناسبت‌پذیری و سازوکارهای شبه مافیایی درون ساختار حاکمیت
- ۱۵۸..... مبحث دوم: مسائل اقتصادی
- ۱۵۸..... اشتراکی ساختن بی‌رحمانه
- ۱۵۹..... اقتصاد جدید
- ۱۶۰..... سرمایه‌گذاری خارجی
- ۱۶۲..... ویژه‌خواری و امتیازات اقتصادی نزدیکان به حاکمیت
- ۱۶۳..... فاصله محسوس با سازوکارهای شفاف نظام سرمایه‌داری غربی
- ۱۶۵..... مبحث سوم: مسائل اجتماعی
- ۱۶۵..... تعدد اقوام و ملت‌ها
- ۱۶۶..... تداوم درون‌گرایی اجتماعی
- ۱۶۷..... حاکمیت گفتمان امنیت‌محور
- ۱۶۷..... کنترل‌های سخت اجتماعی
- ۱۶۸..... دمکراسی و سرنوشت اسلام در روسیه
- ۱۷۴..... مبحث چهارم: مسائل فکری و فرهنگی
- ۱۷۴..... تداوم نگاه ایدئولوژیک در چارچوب عملگرایی

۱۷۶	هویت‌گرایی فرهنگی، هنری و ادبی
۱۷۷	نگاه نوستالژیک به شوروی
۱۷۷	تکریم و بزرگداشت مفاخر فرهنگی
۱۷۸	سیاست‌های فرهنگی شوروی تا روسیه امروز
۱۷۹	سیاست فرهنگی اتحاد جماهیر شوروی
۱۸۱	سیاست فرهنگی در روسیه امروز
۱۸۵	سند راه‌دی سیاست‌های ملی دولتی فدراسیون روسیه
۱۸۵	تولیدات فرهنگی و مفاد اصلی سند راهبردی روسیه تا سال ۲۰۲۵
۱۸۷	وضعیت منابع فرهنگی اقوام در فدراسیون روسیه
۱۸۹	اهداف، اصول، رویکردها و وظایف سیاست ملی دولتی فدراسیون روسیه
۱۹۱	اولویت‌های سیاست ملی دولتی فدراسیون روسیه
۱۹۲	وظایف در حوزه سیاست ملی دولتی فدراسیون روسیه
۲۰۵	طرح اقدامات اجرایی سه‌ساله روسیه
۲۰۶	اهداف دوازده‌گانه راهبردی
۲۰۷	بررسی محتوایی
۲۱۲	قربانیت‌های فرهنگی ایران با روسیه
۲۱۳	شاخصه‌های فرهنگی روسیه
۲۲۱	تأثیرگذاری روسیه بر جهان
۲۲۵	منابع
۲۲۷	تصاویر

پیشگفتار

اواخر اسفند ۱۳۸۶ شمسی به عنوان رایزن فرهنگی به مسکو اعزام شدم؛ این مأموریت ۶۶ ماه به طول انجامید. پیش از این نیز از اواخر سال ۱۳۷۶ تا تیر ۱۳۸۱ در کشور ترکمنستان به عنوان وابسته فرهنگی ۵۴ ماه مأموریت و اقامت داشتم. مجموع مأموریت من در این دو کشور ده سال به طول انجامید. آن روزها در تمامی کشورهای تازه استقلال یافته، همواره سخن از دوره حاکمیت شوروی بود و روزی نبود که سخنی درباره آن نشنوم. شرایطی پیش می آمد که مردم خراسان ناخواسته به هر مناسبتی، اوضاع پیش از فروپاشی شوروی سابق را با وضعیت پس از فروپاشی آن مقایسه می کردند. روزی که برای بازدید از بازمانده های تمدن و بناهای تاریخی شهر مشهد مصریان - در منطقه دهستان در خاک ترکمنستان - با راننده عازم آن منطقه شدیم، در میانه راه و در کویر گم شدیم و برای یافتن راه، از پیرمردی محلی، نشانی را پرسیدیم. او گفت که با ما هم مسیر است؛ خوشحال شدیم و درخواست کردیم تا این مسیر

را با ما بیاید تا هم او به مقصدش رسیده باشد و هم ما از تحریر گمگشتگی رها شویم. پیرمرد با تردید فراوان سوار شد و هر بار که اتومبیلی از کنارمان می‌گذشت، سر خود را خم می‌کرد تا دیده نشود. وقتی به مقصد رسیدیم، پیش از پیاده شدن به زبان روسی گفت: «تو مرا ندیدی و من نیز تو را نمی‌شناسم!» این جمله مدت‌ها ذهن مرا به خود مشغول ساخت و در این اندیشه فرو رفتم که چگونه سیطره «ثوری وحشت» ساخته است این، تا امروز که چند سالی از فروپاشی حکومت شوروی می‌گذرد، ماندگار مانده است.

این حادثه به سبب آمدن تا درباره دوران حاکمیت کمونیسم به بررسی بپردازم و اوضاع آن روز را از زبان مردم محلی بشنوم و یا مطالعه کنم؛ و در ضمن این مطالعات اگر همانندی‌ها و تفاوت‌هایی را درمی‌یابم، آنها را به‌طور جداگانه بررسی و بدون کنم. هر چه در این راه بیشتر کوشیدم، ضرورت آن بیشتر نمایان گشت و متوجه شدم که گاه به‌رغم فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و پدید آمدن پانزده کشور جدید، هنوز همانندی‌های فراوانی میان شوروی و روسیه کنونی وجود دارد و در مقابل، تفاوت‌های فراوانی هم پدید آمده است.

روسیه تزاری پس از آنکه گرفتار خودکامگی و انحلال شد، به دست خود خود زمینه متلاشی شدن خود را فراهم آورد، به‌ویژه راهیابی گریگوری راسپوتین به دربار پادشاهی که قدرت تعقل حاکمیت را واستاند و اندک عقلانیت بازمانده را نیز به ورطه جهالت کشاند و مردم از عرصه توجهات حاکمیت خارج شدند. ندای ولادیمیر لنین به دلیل اینکه وعده‌های زندگی برابر به مردم می‌داد، مورد توجه فقرا قرار گرفت که شمارشان فراوان بود. مردم به تصور اینکه از یک زندگی سراسر رنج می‌رهند و به یک زندگی مرفه دست می‌یابند، به حمایت از لنین

پرداختند. اما لنین در دوره کوتاه حاکمیتش صرفاً درگیر تئوریزه کردن نوع حکومت بود و در تصور خود - که در سخنان پرشماری بر آن تأکید کرده بود و تروتسکی نیز بعدها این اندیشه را توسعه داد - کمونیسم را تنها نسخه شفابخش برای جهان می دانست. جمله معروف تروتسکی که در آن زمان وزیر امور خارجه بود، بیانگر عمق چنین پنداری بود: «جهان به سرعت اندیشه کمونیستی را خواهد پذیرفت و دیگر نیازی به وزارت امور خارجه نخواهد بود؛ زیرا وزارت امور خارجه زمانی لازم است که دست کم چند کشور وجود داشته باشند و برای ارتباط با یکدیگر نیاز به این وزارتخانه باشد؛ در صورتی که تا چندی دیگر همه جهان یک واحد حکومتی کمونیستی خواهد داشت!» او معتقد بود که همه مردم جهان کمونیسم را خواهند پذیرفت.

در ابتدای ظهور اتحاد جماهیر شوروی، مالکیت خصوصی ثروتمندان و حتی ارباب کیس به «خاداره افتاد و به مقابله برخاستند. این مقابله در سالهای ۱۹۲۴ به یک همزمان با آغاز حکومت ژوزف استالین شدت گرفت و سبب شد تا او به اندیشه حذف فیزیکی بسیاری از مزاحمان بيفتد. او چنین کرد و در پشت درهای بسته قتل‌های خاموش بی‌شماری را راه انداخت و تقریباً در تمام مدت حکومت ۲۹ ساله‌اش کوشید تا با اتکا به قدرت سرکوبگر، کشورش را به یک ابرقدرت نقش‌آفرین در جهان تبدیل کند. استالین متحدان فراوانی را در اروپای شرقی و برخی کشورهای آمریکای جنوبی و حتی آسیا با خود همسو ساخت و تأثیر فراوانی در پدیداری و تحکیم دوقطبی شدن جهان داشت. با مرگ او در سال ۱۹۵۳ چند حاکم دیگر با انتخاب حزب به قدرت رسیدند؛ اما هیچ‌یک نوآوری نداشتند و همه کوشیدند با پیروی از همان اندیشه‌های لنین کشور را اداره کنند. البته در دوره خروشچف

باب انتقاد از سیاست‌های استالین - نه لنین - گشوده شد و تا مدتی درهای بسته به درهای نیمه گشوده تبدیل شد؛ اما این وضع گذرا بود. در نتیجه بیش از هفتاد سال اندیشه و تئوری‌های لنین در شوروی مورد عمل و توجه بود. تمام کودکان دانش‌آموز در سراسر اتحاد جماهیری سوسیالیستی شوروی، لنین را «پدر لنین» خطاب می‌کردند و سرود «بجایگاه‌های مدارس با نام و احترام به او نواخته می‌شد.

اتحادی گسست‌ناپذیر از جماهیر آزاد،

روسیه کبیر برپا ساخته که تا ابد برجا ماند،

آفریدهٔ ربات به دست اراده خلق اتحاد یکپارچه شوروی، اتحادی قدرتمند

سرفراز برپا می‌ماند، متحد و آزاد،

دژ استوار خلق، رادری اتو را مستحکم ساخته،

حزب لنین و نیروی خلق ما، به روزمندی کمونیسم راهبر می‌گردند،

از میان طوفان‌ها، خورشید آزادی برپا تاییدن گرفت،

ولنین کبیر راه را به دیدگان ما روشن ساخت،

او خلق‌ها را در آرمان نیک بسیج کرد، در کار و قهرمانی دمید،

در پیروزی اندیشه‌های جاودان کمونیسم دست نه ما آینده کشور خود

را می‌بینیم

و پیمان فداکارانه‌مان را با پرچم سرخ میهن پرشکوهمان هرگز نخواهیم

گسست

اتحاد جماهیری که روس کبیر برپا ساخته بود که تا ابد پایدار بماند،

در سال ۱۹۹۱ یعنی هفتاد و چهار سال بعد از تأسیس، فرو پاشید.

درباره علل فروپاشی بحث‌های مختلفی شده است. از عوامل

اقتصادی و سنگین شدن بار اقتصادی دولت و ناتوانی در توجیه‌پذیری

پایداری الزامات کمونیستی برای دوره رشد سریع فناوری (تکنولوژی)

و توسعه سیاسی در جهان گرفته، تا ناکارآمدی ایدئولوژی کمونیستی و ناسازگاری آن با فطرت بشری و خوار شمردن اراده مردم و جایگزینی اراده طبقه به جای اراده مردم، را در این امر مؤثر و یا عامل اصلی دانسته‌اند. بی‌توجهی به انگیزه‌ها و ابتکارات فردی، عقب‌ماندگی علمی از غرب، رقابت تسلیحاتی با غرب، خلاصه کردن نیازهای فردی در اقتصاد، ترویج برادری اجباری به جای برادری عاطفی، بی‌توجهی به ملیت‌ها، ناتوانی در ایجاد پیوند عقیدتی میان آنها، و نهایتاً سلب آزادی انتخاب از مردم را نیز به عنوان علل دیگر فروپاشی مطرح می‌کنند.

حکم جزم نمی‌توان کرد که کدام یک از این عوامل، علت تامه فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی بوده است. بلکه هر یک از این موارد را باید جزئی از علت اصلی بشمرد. مهم این است که ایده لنینی بنیان نهادن جامعه بی طبقه در دوره‌ای با این همان که فضای مدینه فاضله را پیش‌رو خواهد نهاد، مورد پذیرش مردم آن دور و برخی جوامع دیگر قرار گرفت؛ اما دیری نپایید و به کنار نهادن شد. با فروپاشی شوروی، کمونیسم در بلوک شرق رو به زوال گذاشت. احزاب کمونیست در کشورهای بلوک شرق به دلیل لرزان شدن پایه‌ها، تئوریک به انزوا کشانده شدند.

شعار کمونیستی «از هر کس به اندازه استعدادش و ... هر کس به اندازه نیازش» پس از دهه ۸۰ میلادی قرن بیستم به جد نادیده گرفته شد زیرا نیروهای حزبی برخوردارتر از دیگران بودند و بیش از احتیاج خود از منابع ثروت برخوردار می‌شدند. اسفناک‌تر اینکه در دهه پایانی حاکمیت کمونیسم در اتحاد شوروی، برای نزدیک‌تر شدن به هسته اصلی قدرت، گاه انسان‌ها به بدنام کردن عقاید یکدیگر می‌پرداختند تا با غیر معتقد جلوه دادن یکدیگر به باورهای کمونیستی، او را از گردونه خارج کنند و جا را برای

خود باز نمایند.

البته نمی‌توان دستاوردهای فراوان علمی، اقتصادی و نیز فناوری‌های دانش‌بنیان شوروی را نادیده گرفت. بدون تردید اتحاد جماهیر شوروی در دوره دیوارهای آهنین، علاوه بر برخورداری از کشفیات و دستاوردهای علمی جهان، خود نیز دستاوردهای مهمی داشت. به تعبیر دیگر دانش روسی در آنجا رشد بسیار سریعی داشت؛ اما همواره اندیشمندان این پرسش را مطرح می‌کنند که آیا میزان هزینه‌هایی که برای رسیدن به این اندازه از قدرت علمی پرداخت شد، متناسب بود و اساساً آیا نمی‌شد هزینه کمتری برای چنین شای پرداخت؟

یک نکته دیگر اینکه در دوره حاکمیت کمونیستی، محور بودن اخلاق، با همان قرائت ایدئولوژی کمونیستی، در جامعه وجود داشت ولی امروزه در فدراسیون روسیه، سودی اصالت اخلاق جای خود را به اصالت لذت داده است.

با وجود تفاوت‌های فراوان میان شوروی و روسیه کنونی، هنوز بسیاری از افراد و حتی دانش‌پژوهان تصور می‌کنند که اتحاد جماهیری سوسیالیستی شوروی، همان روسیه کنونی است. هدف کتاب حاضر این است که به تفاوت‌ها و تشابهات اتحاد جماهیر شوروی و فدراسیون روسیه بپردازد. از همین رو در گفتار اول تفاوت‌های ساختاری شوروی با روسیه مورد بررسی قرار گرفته و در آن تفاوت‌ها در ساختار سیاسی، سیاست‌های اقتصادی، مسائل اجتماعی و مسائل فرهنگی بازگو شده است. در گفتار دوم به شباهت‌های ساختاری آن دو پرداخته شده است.

این کتاب برآیندی از اطلاعات میدانی و کتابخانه‌ای است و بی‌تردید نقص‌هایش ناشی از دانش ناقص نگارنده است که امیدوارم با دیده اصلاحی خوانندگان، در چاپ‌های بعدی جبران شود. دوستانم سیدحسین

طباطبایی و شهروز فلاح‌پیشه در به سامان رسیدن این اثر مرا یاری رساندند که تشکر از ایشان را بر خود فرض می‌دانم. سرکار خانم دکتر زهرا محمدی نیز زحمت ترجمه چند موضوع مورد نیاز را تقبل کردند که از ایشان نیز سپاسگزارم.

ابوذر ابراهیمی ترکمان